

Franciszek Kapusta

Polska wieś na drodze zrównoważonego rozwoju **Polish Countryside Toward Sustainable Development**

W opracowaniu określono zasięg terytorialny i ludnościowy polskiej wsi. Określono poziom podsystemów infrastruktury technicznej i społecznej z podziałem na miasto i wieś dla 2003 i 2009 r. oraz średnią dla kraju. Scharakteryzowano współczesne funkcje polskiej wsi i zmiany w poziomie ich wypełniania, głównie w latach 2003-2010.

Zmniejsza się zasięg terytorialny wsi, natomiast wzrasta pod względem ludnościowym. Następują zmiany w poziomie infrastruktury; wieś odrabia zapóźnienie w stosunku do miasta. Wieś powiększa różnorodność wielofunkcyjności, zwiększa również natężenie działań pozarolniczych.

Wstęp

Historia człowieka pokazuje nieustanne zmaganie się z problemem zapewnienia niezbędnych dóbr zaspokajających jego potrzeby. Każdy człowiek odczuwa dużą różnorodność potrzeb. Zależą one od wielu różnych przyczyn, m.in. wieku, płci, stanu zdrowia, a także środowiska w którym żyje.

Potrzeby człowieka zmieniają się, więc zmieniają się również możliwości ich zaspokajania.

W środowisku przyrodniczym człowiek zajmuje dominującą pozycję i stara się podporządkować sobie inne składniki środowiska. Dotychczasowe badania wykazały, że nasze zdrowie w 5-15% zależy od czynników genetycznych, 5-10% od warunków środowiska, 10-20% od stanu medycyny, a w ponad 50% od sposobu odżywiania się i stylu życia człowieka¹. Z przytoczonych liczb wynika, że czynniki środowiska oraz żywność, której ilość i jakość zależy od jakości środowiska w większości decydują o naszym zdrowiu a nawet życiu.

Człowiek, zagospodarowując świat, tworzy warunki do zaspokajania swoich potrzeb życiowych. Niestety potrzeb nie potrafimy mierzyć, wiemy jednak, że zazwyczaj są one większe niż możliwości ich zaspokojenia, a różnica między nimi stanowi odwieczny czynnik motywujący człowieka do coraz lepszego i pełniejszego ich zaspokajania.

Człowiek od momentu narodzin posiada trzy pragnienia, które w latach trzydziestych XX w. A.N. Whitehead nazwał ponagleniami². Jedynym wytłumaczeniem aktywnego ataku człowieka na otoczenie są pragnienia, które człowiekowi nieustannie towarzyszą: I – aby żyć, II – aby żyć dobrze, III – aby żyć lepiej. Tak więc sztuka życia polega na tym, aby, po pierwsze, być żywym, po drugie, żyć w sposób zadowalający,

¹ Cyt. za J. Oszmiański: *Soki owocowe o wysokiej aktywności biologicznej*, „Przemysł Fermentacyjny i Owocowo-Warzywny” 2007 nr 4, s. 12.

² Cyt. za I. Ansoff: *Zarządzanie strategiczne*, PWE, Warszawa 1985, s. 266.

i po trzecie, uzyskiwać wzrost zadowolenia. Dlatego w swoich działaniach człowiek pragnie wytworzyć więcej dóbr, efektywniej i lepszych.

Człowiek jest nierozdzielnie związany ze środowiskiem i jest jego składnikiem. Historia człowieka dostarcza dowodów, że swoimi działaniami oddziaływał w kierunku jego przekształcania tak aby jak najlepiej zaspokajać swoje potrzeby³. Ponieważ potrzeby człowieka zmieniają się, więc zmieniają się również możliwości ich zaspokajania. Wieś, jako środowisko zamieszkania znacznej liczby ludności oraz dostarczyciel różnych dóbr prywatnych i publicznych w zaspokajaniu potrzeb człowieka odgrywa znaczącą rolę.

Unia Europejska stawia na aktywizację i odnowę obszarów wiejskich. Na lata 2007-2013 został opracowany w tej sprawie program, którego konstrukcją nośną stały się cztery osie priorytetowe. Oś, to spójna grupa środków, których wdrożenie prowadzi bezpośrednio do osiągnięcia szczegółowych celów.

Oś pierwsza jest o charakterze gospodarczym i zmierzać ma do poprawy konkurencyjności sektora rolnego i leśnego.

Oś druga związana jest ze środowiskowymi uwarunkowaniami ekologicznymi i ukierunkowana została na poprawę środowiska naturalnego.

Oś trzecia zawiera w sobie wartości społeczne i ma poprawić jakość życia ludności na obszarach wiejskich a jednocześnie dążyć do różnicowania gospodarki wiejskiej.

Oś czwarta dotyczy lokalnej społeczności.

Program określa zakres i formę wsparcia obszarów wiejskich na lata 2007-2013. Finansowany jest zarówno z budżetu UE (Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich - EFRROW), jak i z krajowych środków publicznych. Łączna kwota wsparcia w Polsce wynosi 17,2 mld euro, przy czym 13,2 mld euro pochodzić będzie z UE i 4 mld euro stanowi wkład polskich środków publicznych.

Cel, zakres i metodyka badań

Celem badań jest:

a) określenie aktualnego zasięgu wsi polskiej pod względem terytorialnym i ludnościowym,

b) scharakteryzowanie zmian poziomu infrastruktury wsi (szczególnie technicznej i społecznej) w latach 2003-2009, tj. w warunkach przynależności Polski do Unii Europejskiej,

c) scharakteryzowanie ewolucji wsi od rolniczej do wielofunkcyjnej.

Jako rok bazowy do porównań przyjęto 2003, tj. ostatni rok przed akcesją Polski do Unii Europejskiej, natomiast lata ostatnie: 2009 i 2010 ze względu na dostępność zweryfikowanych informacji statystycznych.

Opracowanie powstało w oparciu o takie źródła wiedzy, jak: publikacje naukowe zwarte i ciągłe oraz materiały statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego i jego agend terenowych.

³A. Plechciak, w opracowaniu Geneza idei rozwoju zrównoważonego, *Ekonomia* 5(17) 2011, Wydawnictwo UE Wrocław, s. 231 pisze, że „Utrzymanie stabilnego środowiska naturalnego i kulturowego stanowiło ważne zadanie dla zapewnienia prawidłowego funkcjonowania życia społecznego już od zarania dziejów człowieka”.

Zgromadzony materiał został opracowany i zinterpretowany z wykorzystaniem metod: analizy porównawczej w formie wertykalnej i horyzontalnej⁴, statystycznej⁵, waloryzacji względnej elementów infrastruktury⁶ oraz elementów metody monograficznej⁷.

Kryterium oceny zrównoważenia to: zrównoważony rozwój = wielofunkcyjny ale kreujący postęp ekonomiczny, ekologiczny i społeczny.

Uzyskane wyniki badań zostały przedstawione techniką tabelaryczną w połączeniu z opisem słownym.

Zasięg terytorialny i ludnościowy wsi polskiej

Zasięg współczesnej wsi polskiej można przedstawić w trojaki sposób:

1. Według Eurostatu, gdzie za obszar wiejski uznaje się tereny o wskaźniku zagęszczenia ludności poniżej 100 osób na km².

2. Według Organizacji Współpracy i Rozwoju (*Organization for Economic Cooperation and Development* – OECD) – są to obszary o gęstości zaludnienia poniżej 150 osób na km².

3. Według rejestru TERYT, stosowany w Polsce, gdzie obszary wiejskie wyróżnia się na podstawie podziału terytorialnego, uznając za obszary wiejskie gminy wiejskie i część wiejską gminy miejsko-wiejskiej.

Tak więc mówiąc o wsi w krajach UE i porównując dane statystyczne powyższe informacje należy mieć na uwadze.

Każdorazowy stan wsi jest kształtowany pod wpływem: zmian administracyjnych, przyłączania wsi i osad do miast oraz zmian struktury istniejących wsi, migracji ludności wiejskiej do miast i miejskiej na wieś, przyrostu naturalnego ludności i rozwoju działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich.

Cechą charakterystyczną obszarów wiejskich we wszystkich krajach Unii jest ich zróżnicowanie w rozwoju pod względem demograficznym, społecznym i ekonomicznym. Zróżnicowanie to determinowane jest przez wiele czynników, począwszy od tradycji silnie zakorzenionej w świadomości ludności wiejskiej, a skończywszy na indywidualnych planach inwestycyjnych właścicieli gruntów. Obecna struktura przestrzenna użytkowania ziemi jest wynikiem wpływu warunków przyrodniczych, społeczno-gospodarczych, demograficznych i historycznych. To już nie tylko kombinacja różnych cech przestrzennych i geograficznych, ale wyraźna ingerencja człowieka, zarówno ta przemysłowa i współdziałająca z warunkami naturalnymi, jak i ta zaburzająca istniejące środowisko.

W Polsce w 2010 r. było 2478 gmin, z czego 2171 to gminy wiejskie i miejsko-wiejskie. Spośród nich o liczbie mieszkańców wiejskich: poniżej 5000 jest 791, 5000-

⁴ F. Kapusta: Zmiany struktury agrarnej i kierunków produkcji rolniczej w Legnicko-Głogowskim Okręgu Miedziowym, PWN, Warszawa 1976, s. 11-12.

⁵ S. Stachak: Wstęp do metodologii nauk ekonomicznych, Książka i Wiedza, Warszawa, 1997, s. 132-133.

⁶ F. Kapusta: Przedsiębiorczość. Teoria i praktyka, Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań-Wrocław 2006, s. 173-174.

⁷ B. Kopeć: Metodyka badań ekonomicznych w gospodarstwach rolnych. (Wybrane zagadnienia), WAR, Wrocław 1983, s. 172.

7500 – 684, 7500-10 000 – 341, 10 000-12 500 – 186, 12 500-15 000 - 87 i liczbie 15 000 i więcej jest 84 gmin⁸. Przeciętne zagęszczenie ludności w Polsce jest relatywnie niewielkie (2010 r.) – wynosi 122 osoby/ km², zaś na wsi 51 osób/km² i jest bardzo zróżnicowane regionalnie (od 24 osób/km² w woj. podkarpackim i warmińsko-mazurskim do 124/km² w woj. małopolskim)⁹.

W tabeli 1 zestawiono zasięg obszarów wiejskich w Polsce według różnych kryteriów wyodrębniania.

TABELA 1. OBSZARY WIEJSKIE W POLSCE WEDŁUG RÓŻNYCH KRYTERIÓW WYODRĘBNIANIA

Podział według	Rok	Powierzchnia		Ludność	
		tys. ha	% powierzchni kraju	tys. osób	% ogółu ludności kraju
OECD	2005	28 453,9	91,0	13 116,0	34,4
EUROSTAT	2005	26 800,1	85,7	11 173,0	29,3
TERYT	2003	29147,4	93,2	14677,2	38,4
	2005	29 139,8	93,2	14 733,3	38,6
	2010	29 110,2	93,1	14 922,7	39,1

Źródło: *Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 r.*, GUS, WUS, Olsztyn 2006, s. 109; *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011*, GUS Warszawa 2011, s. 80, 184-185. Obliczenia własne.

Jak wynika z tab. 1 zasięg wsi w Polsce wydzielony według różnych metodologii jest odmienny; najmniejszy według Eurostatu a największy według TERYT. Przedmiotem dalszej analizy będzie ujęcie wsi w Polsce według TERYT (tab. 1). W analizowanym okresie (2003-2010, tj. przed akcesją Polski do UE i siedem lat później) następuje:

- zmniejszenie obszaru wsi i jej udziału w powierzchni Polski,
- zwiększanie liczby mieszkańców wsi i wzrostu ich udziału w ogólnej liczbie ludności w kraju.

Analizując regionalne dysproporcje dotyczące obszarów wiejskich, można stwierdzić, że zajmowały one (2009 r.) od 97,5% w woj. warmińsko-mazurskim do 69,3% w woj. śląskim, a zamieszkiwało na nich od 58,9% w woj. podkarpackim do 21,9% w woj. śląskim¹⁰.

Obszary wiejskie w Polsce pod względem procesu przemian można podzielić na trzy kategorie¹¹:

1) obszary ekonomicznie zintegrowane z gospodarką narodową, rozwijające się ekonomicznie i demograficznie, zlokalizowane na ogół wokół ośrodków miejskich, obejmują ok. 20% obszarów wiejskich,

2) pośrednie obszary wiejskie, zdominowane przez gospodarkę rolną, słabo rozwijające się ekonomicznie i demograficznie, obejmujące co najmniej 60% terenów wiejskich,

⁸ Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2011 r., GUS, Warszawa 2011, s. 29.

⁹ Tamże, s. 31.

¹⁰ Obszary wiejskie w Polsce, GUS, WUS, Warszawa, Olsztyn 2011, s. 98.

¹¹ T. Hunek: *Dyweryfikacja aktywności „rolniczej Polski”*, w: T. Hunek (red.): *Perspektywy rolniczej Polski w Unii Europejskiej*, Wieś Jutra, Warszawa 2006, s. 62.

3) peryferyjne obszary wiejskie, słabo zaludnione, na ogół w gospodarce regresywnej, obejmujące do 20% terenów wiejskich.

Wieś polska dostarcza rozliczne dobra służące nie tylko wytwarzaniu żywności. Za ich stan i wykorzystanie odpowiada całe społeczeństwo. Posiadane przez wieś dobra zalicza się do prywatnych i publicznych oraz takie, których nie można jednoznacznie zaliczyć do dóbr prywatnych, ani publicznych¹². Dobra te zasługują na wykorzystanie i należy je udostępnić.

Infrastruktura wsi jako wyznacznik i stymulator zrównoważonego rozwoju

Infrastruktura, to środki techniczne i instytucje niezbędne do zapewnienia należytego funkcjonowania działalności produkcyjnej i usługowej oraz kształtowania pożądanego warunków życia ludności. Istnieje wiele definicji infrastruktury i związanych z nią pojęć¹³. Ze wszystkich rodzajów infrastruktury największy wpływ na warunki życia i działalność społeczeństwa mają te, które są zaliczane do infrastruktury technicznej i społecznej.

Zagadnienie infrastruktury ujęto porównawczo:

- stan infrastruktury z podziałem na miasto i wieś w roku 2003 i 2009,

- postęp, względnie regres, w poziomie poszczególnych elementów infrastruktury.

W analizie uwzględniono te elementy infrastruktury, dla których istnieją (lub można wyliczyć) informacje porównawcze w podziale na miasto i wieś oraz średnie dla kraju. W sumie wykorzystano 39 elementów infrastruktury; wszystkie z grupy stymulant. Z czego 21 elementów to infrastruktura techniczna z podziałem na (podsystemy) infrastrukturę mieszkaniową – 13 elementów, telekomunikacyjną i łączności – 3 i infrastrukturę środowiska i jej kształtowanie – 5 elementów oraz 18 elementów z infrastruktury społecznej z podziałem na infrastrukturę oświaty i kultury – 14 elementów i infrastrukturę ochrony zdrowia 4 elementy.

Oceny stanu infrastruktury dokonano metodą waloryzacji względnej¹⁴ (synteza tab. 2).

TABELA 2. STAN INFRASTRUKTURY TECHNICZNEJ I SPOLECZNEJ W POLSCE I NA WSI W ROKU 2003 I 2009

Nazwa podsystemów infrastruktury	Miasto			Wieś		
	2003	2009	różnica	2003	2009	różnica
1. Mieszkaniowa	104,2	104,8	+0,6	92,6	81,1	-11,5
2. Telekomunikacji i łączności	271,0	290,4	+19,4	89,9	95,9	+6,0
3. Środowiska i jego kształtowania	103,5	93,2	-10,3	85,9	82,1	-3,8
4. Oświaty i kultury	100,1	100,5	+0,4	101,2	102,3	+1,1
5. Ochrony zdrowia	129,7	124,1	-5,6	51,2	62,8	+11,6
Średnia dla kraju	118,1	118,0	-0,1	90,4	94,3	+3,9

Źródło: Opracowano na podstawie: F. Kapusta, Zmiany infrastruktury polskiej wsi w warunkach Unii Europejskiej, „Jurnal of Agribusiness and Rural Development”, 2012 nr 2(24), Poznań 2012, s. 107-116.

¹² J. Wilkin: Wieś-społeczeństwo-państwo: nowe podstawy paradygmatu społecznego w sprawach wsi w Polsce, „Wieś i Rolnictwo” 2001 nr 2, s. 32.

¹³ F. Kapusta: Przedsiębiorczość..., op. cyt., s. 167-171.

¹⁴ F. Kapusta: Przedsiębiorczość..., op. cyt. s. 173-174.

Uzyskane wyniki pozwalają na wyciągnięcie następujących stwierdzeń:

1) W zakresie infrastruktury mieszkaniowej. Mieszkańcy wsi dysponują większymi mieszkaniami pod względem: liczby izb, powierzchni użytkowej mieszkania i jego powierzchni przypadającej na jednego mieszkańca, natomiast mniejsza liczba mieszkań na 100 osób. Załamał się trend w zakresie budownictwa mieszkaniowego na 1000 zawartych związków małżeńskich zarówno w mieście, jak i na wsi, z tym że na wsi w znacznie większym stopniu. Jeżeli w mieście powierzchnia nowo wybudowanych mieszkań się zmniejsza, to na wsi znacząco się zwiększa. Mieszkania wiejskie są rzadziej wyposażone w: wodociąg, ustęp splukiwany, łazienkę, gaz z sieci i centralne ogrzewanie. W badanym okresie na wsi w tej dziedzinie dokonuje się większy postęp aniżeli w mieście. Jakkolwiek wiele zmian w zakresie infrastruktury mieszkaniowej na wsi zasługuje na uwagę, to jednak syntetyczny wskaźnik tego elementu infrastruktury wskazuje na oddalanie się wsi od średniej krajowej (głównie za sprawą mało wybudowanych mieszkań na 1 tys. zawartych związków małżeńskich), podczas gdy w mieście odwrotnie - nieznaczny postęp.

2) W zakresie telekomunikacji i łączności. Wiejskie gospodarstwa domowe mają mniejszą liczbę komputerów, natomiast dynamika wzrostu liczby komputerów na wsi jest wyższa niż w mieście. Na wsi na 10 tys. mieszkańców przypada więcej placówek pocztowych niż w mieście, natomiast trudniejszy jest do nich dostęp z powodu ich rozproszenia w przestrzeni (dłuższa droga). W sumie zarówno na wsi jak i w mieście w tym elemencie infrastruktury dokonuje się postęp, z tym że na wsi dynamika zmian jest mniejsza.

3) W zakresie środowiska i jego kształtowania. Lesistość terenów wiejskich jest większa niż miejskich, natomiast na wsi na jednego mieszkańca przypada mniej terenów zielonych (nie biorąc pod uwagę terenów produkcyjnych). Występuje duża różnica między miastem a wsią w zakresie korzystania z oczyszczalni ścieków na niekorzyść wsi pomimo dużego postępu wsi w tej dziedzinie. Wieś znacznie więcej niż miasto inwestuje w ochronę środowiska i gospodarkę wodną w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Jest to uzasadnione nie tylko niższym stanem tych elementów infrastruktury, lecz także różnicami w kosztach realizacji inwestycji z tym związanych (większe rozproszenie mieszkańców).

4) W zakresie oświaty i kultury. Istnieje duża nierówność w zakresie wychowania przedszkolnego dzieci na niekorzyść dzieci wiejskich, a postęp w tym zakresie jest na wsi mniejszy niż w mieście. Ten niedostatek wsi jest częściowo rekompensowany lepszymi warunkami realizacji dydaktyki w wiejskich szkołach podstawowych i gimnazjalnych; mniej uczniów przypada na jedno pomieszczenie szkolne i jednego nauczyciela oraz jest większy dostęp uczniów wiejskich do komputera z Internetem. Współczynniki skolaryzacji w zakresie szkoły podstawowej i gimnazjalnej na wsi są niższe od miasta i jeszcze się obniżają. Wieś posiada liczniejszy księgozbiór w bibliotekach publicznych w przeliczeniu na mieszkańca niż miasto, natomiast czytelnictwo na wsi jest słabiej rozwinięte. Zarówno w mieście, jak i na wsi dokonuje się postęp w zakresie liczby instytucji kultury na 10 tys. mieszkańców, z tym że na wsi tych jednostek jest znacznie więcej niż w mieście.

Jest to jedyny rodzaj infrastruktury w którym pomimo postępu w obu środowiskach zamieszkania, wieś plasuje się lepiej od miasta.

5) W zakresie ochrony zdrowia. Mieszkańcy wsi mają niższy poziom zaspokajania potrzeb w zakresie opieki zdrowotnej (natężenie ZOZ, lekarzy oraz aptek i punktów aptecznych na 10 tys. mieszkańców), niższa jest również liczba porad przypadających na jednego mieszkańca. Niższe wskaźniki wsi w tym zakresie są częściowo uzasadnione tym, że wielu mieszkańców wsi korzysta z usług medycznych w mieście.

Reasumując, w analizowanym okresie średni wskaźnik infrastruktury (wszystkich rodzajów) obniżył się w mieście o 0,1 punkta zaś na wsi wzrósł o 3,9 punkta. Pomimo to poziom infrastruktury na wsi jest niższy niż w mieście. Postęp w poziomie infrastruktury wsi i zmniejszanie się dystansu jej do miasta w infrastrukturze pozwala nam stwierdzić, że wieś weszła na drogę zrównoważonego rozwoju.

Współczesne funkcje polskiej wsi

Wieś zawsze była wielofunkcyjna. Pod wpływem warunków zewnętrznych i wewnętrznych zmieniają się funkcje wsi i ich zakres¹⁵.

Współcześnie polska wieś spełnia trzy podstawowe funkcje: mieszkalną i turystyczną, produkcyjną i usługową oraz ekologiczną¹⁶. Podejmowane działania przy wsparciu środkami EFRROW przyśpieszają i poszerzają procesy dywersyfikacji działalności na obszarach wiejskich.

Funkcja mieszkalna i turystyczna

Polska wieś dysponuje znaczącymi zasobami mieszkalnymi. W 2010 r. na wsi było 4343 tys. mieszkań, tj. 297 tys. więcej niż w 2003 r. Przyrost liczby mieszkań świadczy, że wieś jest dalej miejscem budownictwa na cele mieszkaniowe. I tak, w 2010 r. oddano do użytku 49,7 tys. mieszkań, co daje 546 mieszkań na 1 tys. zawartych małżeństw. Jest to o 13,9% mniej niż w mieście. W latach 2003-2010 zasoby mieszkaniowe na wsi zwiększyły się o 7,2%, podczas gdy w mieście o 7,0%. W tym samym czasie przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie zmniejszyła się na wsi z 3,54 do 3,41, tj. o 3,7%, podczas gdy w mieście (odpowiednio) z 2,78 do 2,57, czyli o 3,6%. Mieszkania wiejskie charakteryzują się większą liczbą izb (2010 r.) 4,15, podczas gdy w mieście 3,50. Przeciętna powierzchnia mieszkania wiejskiego jest większa niż miejskiego – odpowiednio 87,8 i 62,7 m², a na jedną izbę na wsi przypada więcej osób niż w mieście (odpowiednio 0,82 i 0,73). Pod względem wyposażenia w infrastrukturę wewnętrzną mieszkania wiejskie są słabiej wyposażone, ale tempo zmian na wsi w tej dziedzinie jest większe niż w mieście. Nowo budowane mieszkania wiejskie są znacząco większe od dotychczasowych, a wyposażenie nie ustępuje mieszkaniom miejskim¹⁷.

Na wsi buduje się także hotele i budynki zakwaterowania turystycznego i tylko w 2007 r. takich obiektów oddano do użytkowania 680.

Wieś była i jest miejscem bytowania znacznej liczby ludności naszego kraju. W styczniu 1946 r. wieś zamieszkiwało 16 293 tys. osób, tj. 68,2% ogółu ludności

¹⁵ Zawarte w tej części opracowania informacje statystyczne jeżeli nie podano inaczej pochodzą z Rocznika statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej 2004, GUS, Warszawa 2004, s. 192, 328-330; 2011, s. 105-106, 109, 185, 189, 312-314; 2001, s. 98-99; 2005, s. 120.

¹⁶ F. Kapusta: Wybrane determinanty strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa, w: A. Graczyk (red.) Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju, Wyd. EKO, Białystok-Wrocław 2007, s. 122-126.

¹⁷ Obszary wiejskie w Polsce..., op cyt., s. 96-97.

Polski. W 2003 r wieś zamieszkiwało 14677,2 tys. osób, natomiast w 2010 r. 14 922,7 tys. osób, tj. 39,1%. Tak więc w latach 1946-2010 liczba mieszkańców wsi zmniejszyła się o 1 370,3 tys., tj. o 8,4%. Do 2000 r. następowało zmniejszanie się ludności wsi, później następuje jej wzrost, i w latach 2003-2010 liczba ludności wsi wzrosła o 245,5 tys. osób, tj. o 1,7%. Na zmiany liczby mieszkańców wsi w latach 1946-2010 złożyły się następujące czynniki: przyrost naturalny w wysokości 9 756 tys. osób, saldo migracji na pobyt stały ludności wiejskiej do miast – 7 718 tys. osób, saldo migracji ludności wsi za granicę –1 177 tys. osób oraz saldo zmian administracyjnych – 2 441 tys. osób. Największy ubytek ludności wiejskiej na skutek migracji wewnętrznej nastąpił w latach 1971-1980 i wyniósł –2005 tys. osób, natomiast na skutek zmian administracyjnych w latach 1951-1960 w wysokości –1540 tys. osób. Od 2000 r. rozpoczął się okres przewagi migracji z miast na wieś i jego rozmiary zwiększają się; w 2000 r. saldo migracji wynosiło +1 tys. osób, w 2003 r. +30,4 tys. osób, zaś w 2010 r. wzrosło do +46 tys. osób. Wciąż jednak następuje ubytek ludności wsi na skutek zmian administracyjnych: w 2003 r. –4 tys. osób, a w 2010 r. – 20 tys. osób. Przyrost naturalny na wsi wynosił: w 2000 r. +3 tys. osób, w 2003 r. +3 tys. osób, zaś w 2010 r. +20 tys. osób, wobec przyrostu naturalnego w kraju (odpowiednio) +10 tys., –14 tys. i +35 tys. osób. Na skutek ujemnego salda migracji zagranicznej i niskiego, a nawet w niektóre lata ujemnego salda przyrostu naturalnego od 2000 r. liczba ludności Polski zaczęła się zmniejszać.

Z powyższych informacji wynika, że wieś miała i wciąż jeszcze ma duży udział w kształtowaniu liczby ludności naszego kraju.

Ludność wiejska charakteryzuje się niższym poziomem wykształcenia od ludności miejskiej. I tak (w nawiasie dane dla ludności miejskiej), w 2009 r. odsetek ludności wiejskiej posiadał wykształcenie: wyższe 7,5 (23,2), policealne i średnie 25,3 (38,3), zasadnicze zawodowe 28,5 (20,2), gimnazjalne 6,4 (4,5) i podstawowe 27,2 (13,8). Pomimo że na wsi następuje wzrost odsetka ludności z wykształceniem wyższym, to pogłębia się dystans do miasta. I tak np. w 2002 r. było na wsi z wykształceniem wyższym 4,2% ludności, zaś w mieście 13,2%, natomiast w 2009 r. (odpowiednio) 7,5 i 23,2%. W analizowanym okresie różnica w odsetku ludności z wykształceniem wyższym zwiększyła się na niekorzyść wsi z 9 do 15,5 pkta procentowego. Należy jednak odnotować postęp wsi w zakresie zmniejszania różnic w innych poziomach wykształcenia, np. policealnego i średniego z 25,9 pkta w 2002 r. do 13,0 pkta w 2009 r.

Funkcja produkcyjna i usługowa

Pierwszą historycznie i do dzisiaj najważniejszą funkcją produkcyjną wsi jest prowadzenie działalności rolniczej, czyli wytwarzanie gotowych produktów żywnościowych i surowców o uniwersalnym przeznaczeniu – głównie na cele żywnościowe.

Wypełnianiu tej funkcji służy wysoki w 2009 r. 61,9% (w tym grunty orne 45,8%) udział użytków rolnych, a grunty leśne oraz zadrzewione i zakrzewione stanowiły 30,9% powierzchni ogólnej obszarów wiejskich. Należy zaznaczyć, że prawie cała powierzchnia użytków rolnych oraz leśnych naszego kraju znajduje się na obszarach wiejskich¹⁸.

¹⁸ Obszary wiejskie w Polsce..., op cyt., s. 96-97.

W 2009 r. powierzchnia gruntów ogółem w gospodarstwach rolnych wynosiła 18,4 mln ha (63,2% obszarów wiejskich) i była o 120 tys. ha mniejsza niż w 2003 r. Użytki rolne stanowiły 87,6% ogólnej powierzchni gospodarstw. W strukturze użytków rolnych dominują grunty orne – 75,1%, a resztę stanowią sady oraz łąki i pastwiska. Lasy i grunty leśne w strukturze użytkowania gruntów w gospodarstwach stanowiły 6,4%.

W sektorze prywatnym znajdowało się 96,8% użytków rolnych, w tym indywidualnych gospodarstw rolnych 89,7%. Na koniec 2009 r. w Zasobach Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa znajdowało się ok. 2,2 mln ha, z tego, 1,7 mln ha (75,5%) przekazanych w dzierżawę.

Powierzchnia zmeliorowanych użytków rolnych w 2009 r. wynosiła 6,4 mln ha, co stanowiło 39,8% ogólnej powierzchni użytków rolnych. W strukturze zmeliorowanych użytków rolnych 72,1% stanowiły grunty orne, w tym blisko 86% zdrenowane. Powierzchnia nawadnianych użytków rolnych wynosiła 78,9 tys. ha.

W 2009 r. ogólna liczba gospodarstw rolnych w Polsce wynosiła ok. 2,5 mln i w porównaniu z 2003 r. zmniejszyła się o 12,1%. Najliczniejszą grupę (40,4%) stanowiły gospodarstwa o obszarze 1-5 ha. W 2009 r. w porównaniu do 2003 r. zmniejszyła się liczba gospodarstw do 10 ha, natomiast wzrosła w pozostałych grupach obszarowych. Gospodarstwa rolne w ujęciu regionalnym są mocno zróżnicowane pod względem wszystkich czynników produkcji, co determinuje ich zróżnicowanie produkcyjne. Należy odnotować fakt stałej modernizacji wzrastającej liczby gospodarstw wykorzystując w tym celu środki własne oraz pochodzące z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Z ogólnej grupy gospodarstw o produkcji konwencjonalnej wyodrębniła się coraz liczniejsza grupa z produkcją ekologiczną – zyskująca na znaczeniu. W latach 2003-2009 liczba gospodarstw ekologicznych zwiększyła się z 2,3 tys. do 17,1 tys. W 2009 r. certyfikat posiadało 59,4% (10,2 tys.) gospodarstw ekologicznych, pozostałe (6,9 tys.) znajdowały się w trakcie przestawiania na produkcję ekologiczną.

W 2009 r. największą liczbę gospodarstw ekologicznych odnotowano w województwach: małopolskim (2197), podkarpackim (2014), lubelskim (1710), zachodniopomorskim (1696) i mazowieckim (1673). Województwa te skupiały ponad 54% gospodarstw ekologicznych w kraju.

Pomimo rozwoju rolnictwa, zmniejsza się jego udział (łącznie z łowiectwem, leśnictwem i rybactwem) w generowaniu krajowej wartości dodanej z 4,3% w 2003 r. do 3,6% w 2009 r. Należy jednak zaznaczyć, że produkty spożywcze i powstałe z surowców rolnictwa zaspokajają na coraz wyższym poziomie potrzeby naszego społeczeństwa, a ponadto generują nadwyżkę handlową z zagranicą w wysokości ponad 2 mld EUR.

Wieś, z racji swoich zasobów jest również miejscem rozwijania pozarolniczej działalności. I tak np. w 2009 r. w kraju do rejestru REGON było wpisanych 3,7 mln podmiotów gospodarki narodowej, z czego 935,3 tys., tj. 25,3% zarejestrowało działalność gospodarczą na obszarach wiejskich. Wskaźnik przedsiębiorczości (liczba podmiotów gospodarczych na 1 tys. mieszkańców) wynosił na wsi 63, natomiast w miastach 121.

W układzie województw najwięcej podmiotów do rejestru REGON wpisano na obszarach wiejskich województw: mazowieckiego (13,3%), małopolskiego i wielkopolskiego (po 11,5%), najmniej zaś w województwach: podlaskim (2,4%),

lubuskim (2,6%) i warmińsko-mazurskim (3,2%). Z kolei wskaźnik przedsiębiorczości był najwyższy w województwach: zachodniopomorskim (85), pomorskim i śląskim (po 74), natomiast najniższy w województwach: lubuskim i podlaskim (po 47) oraz podkarpackim (49).

Ze względu na rodzaj prowadzonej działalności w 2009 r. na wsi największy udział stanowiły podmioty zajmujące się: handlem, naprawą pojazdów samochodowych, transportem i gospodarką magazynową, zakwaterowaniem i gastronomią, informacją i komunikacją oraz przemysłem i budownictwem.

Pod względem formy prawnej największy odsetek stanowiły osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą (81,6%), a następnie spółki (8,7%) oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne (3,5%).

Tak więc, ponad 96% podmiotów należało do sektora prywatnego i dotyczyło to wszystkich rodzajów działalności z wyjątkiem sekcji „Edukacja” gdzie przeważał sektor publiczny.

W 2009 r. do rejestru REGON zarejestrowano na obszarach wiejskich 97,8 tys. nowych podmiotów gospodarki narodowej, co stanowiło 28,0% wszystkich nowo zarejestrowanych podmiotów w kraju. Wśród podmiotów nowo zarejestrowanych przeważały jednostki zajmujące się (38,8 tys., tj. 39,6%): handlem, naprawą pojazdów samochodowych, transportem i gospodarką magazynową, zakwaterowaniem i gastronomią, informacją i komunikacją. Drugą grupę podmiotów pod względem liczebności stanowiły jednostki zaliczone do sekcji przemysł i budownictwo.

Najwyższym wskaźnikiem nowo zarejestrowanych podmiotów na 1 tys. mieszkańców charakteryzowały się województwa: zachodniopomorskie, lubuskie oraz pomorskie, zaś najniższym, to województwa: podlaskie i lubelskie.

W 2009 r. na obszarach wiejskich z rejestru REGON zostało wyrejestrowanych prawie 93 tys. podmiotów, tj. 26% ogółu podmiotów wyrejestrowanych w kraju. Najliczniejszą grupę podmiotów wyrejestrowanych stanowiły zajmujące się: handlem, naprawą pojazdów samochodowych, transportem i gospodarką magazynową, zakwaterowaniem i gastronomią oraz informacją i komunikacją. W przeliczeniu na 1 tys. mieszkańców najwięcej podmiotów wyrejestrowało się w województwach: łódzkim, mazowieckim i wielkopolskim, najmniej zaś w województwach: lubelskim i podkarpackim.

Tak więc w 2009 r. efektywny przyrost podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON na obszarach wiejskich wyniósł 4887 jednostek. Przy czym w siedmiu województwach, tj.: łódzkim, mazowieckim, wielkopolskim, kujawsko-pomorskim, podlaskim, warmińsko-mazurskim i świętokrzyskim więcej podmiotów zostało wyrejestrowanych niż wpisanych.

Rozwój podmiotów pozarolniczej działalności na wsi i migracja wahadłowa służą aktywizacji zawodowej ludności wiejskiej. Wskaźnik zatrudnienia w latach 2003-2009 wzrósł z 45,9% do 50,8%, a stopa bezrobocia obniżyła się z 17,8% do 8,0%. W rolnictwie nie odnotowuje się znaczących zmian zatrudnienia, natomiast w działalności pozarolniczej zatrudnienie wzrosło w latach 2003-2009 z 2962 tys. do 4120 tys. osób, i to jest główny czynnik obniżający stopę bezrobocia na wsi.

O zmianach, jakie się już dokonały w funkcji wsi, najlepiej świadczy nieadekwatność hasła „wieś” w *Wielkiej encyklopedii powszechnej*. Wieś zdefiniowano tam jako „[...] termin używany w trzech znaczeniach:

1) osada, której ludność zajmuje się rolnictwem; w tym znaczeniu wsią jest każda osada zamieszkała przez większość ludności trudniącej się pracą na roli i czerpiącą z tej pracy podstawy egzystencji niezależnie od liczby mieszkańców,

2) wioska, tj. osada zamieszkała przez rodziny prowadzące indywidualne gospodarstwa chłopskie,

3) ogół wiosek lub terytoriów użytkowanych rolniczo”¹⁹.

Funkcja ekologiczna

Polska posiada tereny o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionych o powierzchni 10143,1 tys. ha (32,4% powierzchni kraju), a prawie w całości znajdujące się na obszarach wiejskich. Są to (w tys. ha): parki narodowe – 314,5, rezerваты przyrody – 164,2, parki krajobrazowe – 2529,0, obszary chronionego krajobrazu – 6990,0, stanowiska dokumentacyjne – 0,9, użytki ekologiczne – 51,0, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe 93,5. Tereny te odgrywają szczególną rolę w ekosystemie Polski.

Obszary Polski poddane są oddziaływaniu emisji gazów cieplarnianych. W 2009 r. całkowita emisja gazów cieplarnianych wyrażona w ekwiwalencie dwutlenku węgla wynosiła 383225 tys. t w postaci: dwutlenku węgla (313722), metanu (34741), podtlenku azotu (27559), chlorowcowęglowodorów (wodorofluorowęglowodorów, porfluorowęglowodorów i sześciofluorku siarki) – 7072. Zanieczyszczenia te właściwie w równym stopniu opadają na powierzchnię ziemi, w tym również rolniczą. Głównym źródłem emisji jest przemysł, a szczególnie przemysł energetyczno-paliwowy, w którym bezpośrednio wykorzystywane są paliwa kopalne (węgiel kamienny i brunatny, gaz, ropa naftowa). To właśnie wykorzystywanie konwencjonalnych źródeł energii prowadzi do naruszenia naturalnego obiegu i bilansu dwutlenku węgla w atmosferze, który jest w prawie 55% odpowiedzialny za efekt cieplarniany. Skutkiem takiej gospodarki jest przede wszystkim pogłębianie się tego efektu, zwanego również efektem szklarniowym. W makroskali podstawowym absorbentem dwutlenku węgla są rośliny. Rośliny uprawne na terenie naszego kraju rocznie wiążą w swej biomacie ok. 2/3 całkowitej ilości wyemitowanego przez przemysł gazu. Resztę wiążą rośliny rosnące w stanie naturalnym (głównie obszarów wiejskich).

Ponadto prawie 6% powierzchni naszego kraju zajmują obszary uznane za rejonu kłęski ekologicznej. Kolejne 5% powierzchni kraju to obszary ze środowiskiem przyrodniczym zanieczyszczonym we wszystkich elementach. Skażenia gleb na tym obszarze są bardzo zróżnicowane. Jednymi z groźniejszych w skutkach dla ludzi i zwierząt są skażenia gleb jonami metali ciężkich. Na obszarach skażonych należy zaniechać uprawy roślin bezpośrednio spożywanych (warzywa) oraz ograniczyć na nich uprawę roślin pastewnych. W rekultywacji terenów skażonych może pomóc uprawa roślin na cele nieżywnościowe. Takie rozwiązanie przyczyni się do systematycznego zmniejszania poziomu skażeń gleby, ekonomicznego wykorzystania terenów skażonych, a jednocześnie ograniczy kontakt człowieka ze skażoną żywnością.

Należy zaznaczyć, że samo rolnictwo oraz przetwórstwo surowców rolniczych również jest źródłem wielu produktów – pozostałości i dostarczają je do środowiska. Równocześnie rolnictwo i przetwórstwo surowców rolniczych wypracowało wiele

¹⁹ Wieś, Wielka encyklopedia powszechna PWN, T. 12, PWN, Warszawa 1967, s. 301.

metod wykorzystywania swoich pozostałości w procesach produkcyjnych zmniejszając ich emisję do środowiska i podwyższając efektywność procesów produkcyjnych.

Ponadto rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo dostarczają ogromną ilość biomasy wykorzystywanej jako odtwarzalne źródło energii, przy spalaniu której występuje niewielka emisja szkodliwych związków do atmosfery. Roślinność uprawna i rosnąca w stanie naturalnym jest elementem krajobrazu, upiększa go i wzbogaca w tlen, a ponadto zapobiega erozji gleb (wodnej powietrznej).

Podsumowanie

Każdorazowy stan wsi jest kształtowany pod wpływem: zmian administracyjnych, przyłączania wsi i osad do miast oraz zmian struktury istniejących wsi, migracji ludności wiejskiej do miast i miejskiej na wieś, przyrostu naturalnego ludności i rozwoju działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich.

W analizowanym okresie zmniejsza się udział wsi w terytorium kraju natomiast wzrasta w zakresie zamieszkiwanej ludności.

Wieś w Polsce w 2010 r. to 93,1% terytorium kraju oraz 39,1% jego ludności. Na obszarach wiejskich znajdują się najcenniejsze zasoby naturalne kraju. Wieś posiada wiele dóbr predystynujących do rozwijania na jej obszarze różnorodnej działalności. Współcześnie wieś pełni trzy zasadnicze funkcje: mieszkalną i turystyczną, produkcyjną i usługową oraz ekologiczną.

Użytki rolne stanowią 61,9% terytorium wsi i ten wskaźnik systematycznie maleje. Na obszarach wiejskich jeszcze znajdują się lasy i obszary prawnie chronione. Wszystkie te rodzaje użytków odgrywają ważną rolę w ekosystemie. Na skutek rozwoju gospodarczego dokonywanego ze środków własnych podmiotów gospodarczych oraz unijnych, wieś traci coraz bardziej swój rolniczy charakter, ale również rolnictwo daleko wykracza poza tradycyjny, na wpół zamknięty, autarkiczny układ wiejski, jaki stanowił o jego rozwoju przez stulecia. Wieś, podobnie jak rolnictwo, wypełniając różnorodne funkcje, gospodaruje środowiskiem przyrodniczym większości terytorium kraju. Wielorakie dobra występujące na wsi służą rozwojowi jej wielofunkcyjności, która zmienia swój charakter i rozmiary.

Literatura

1. Ansoff I.: Zarządzanie strategiczne, PWE, Warszawa 1985, s. 266.
2. Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 r., GUS, WUS, Olsztyn 2006, s. 109 -110.
3. Hunek T.: Dywersyfikacja aktywności „rolniczej Polski”, w: T. Hunek (red.): Perspektywy rolniczej Polski w Unii Europejskiej, Wieś Jutra, Warszawa 2006, s. 62.
4. Kapusta F.: Zmiany struktury agrarnej i kierunków produkcji rolniczej w Legnicko-Głogowskim Okręgu Miedziowym, PWN, Warszawa 1976, s. 11-12.
5. Kapusta F.: Przedsiębiorczość. Teoria i praktyka, Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań-Wrocław 2006, s. 167-171, 173-174.
6. Kapusta F.: Wybrane determinanty strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa, w: A. Graczyk (red.) Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju, Wyd. EKO, Białystok-Wrocław 2007, s. 122-126.
7. Kapusta F.: Zmiany infrastruktury polskiej wsi w warunkach Unii Europejskiej, „Jurnal of Agribusiness and Rural Development”, 2012 nr 2(24), Poznań 2012, s. 107-116.

8. Kopeć B.: Metodyka badań ekonomicznych w gospodarstwach rolnych. (Wybrane zagadnienia), WAR, Wrocław 1983, s. 172.
9. Obszary wiejskie w Polsce, GUS, US, Warszawa, Olsztyn 2011, s. 96-132, 160-170.
10. Oszmiański J.: Soki owocowe o wysokiej aktywności biologicznej, „Przemysł Fermentacyjny i Owocowo-Warzywny” 2007 nr 4, s. 12.
11. Plechciak A.: w opracowaniu Geneza idei rozwoju zrównoważonego, *Ekonomia* 5(17) 2011, Wydawnictwo UE Wrocław, s. 231.
12. Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2011 r., GUS, Warszawa 2011, s. 29.
13. Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2001, GUS, Warszawa 2001, s. 98-99.
14. Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2004, GUS, Warszawa 2004, s. 192, 328-330; 2011, s. 105-106, 109, 185, 189, 191-192, 312-314.
15. Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2005, GUS, Warszawa 2005, s. 120.
16. Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011, GUS Warszawa 2011, s. 80, 184-185.
17. Stachak S.: Wstęp do metodologii nauk ekonomicznych, Książka i Wiedza, Warszawa, 1997, s. 132-133.
18. Wieś, Wielka encyklopedia powszechna PWN, T. 12, PWN, Warszawa 1967, s. 301.
19. Wilkin J.: Wieś-społeczeństwo-państwo: nowe podstawy paradygmatu społecznego w sprawach wsi w Polsce, „Wieś i Rolnictwo” 2001 nr 2, s. 32.

Summary

In this study, territory and population coverage of the Polish countryside has been presented. Subsystems of technical and social infrastructure with the division into the city and the country for 2003 and 2009 and the average for the country. The features of the modern Polish countryside have been characterized and changes in the level of their fulfillment, especially in the years 2003-2010 have been presented. The territorial scope of the countryside is reducing, while the population is increasing. There are changes in the level of infrastructure, countryside is reducing its backwardness for the city. Countryside grows variety of multi-functionality, it increases the intensity of non-agricultural activities.

Informacje o autorze:

Prof. dr hab. Franciszek Kapusta

Instytut Nauk Ekonomicznych i Społecznych Pl. Grunwaldzki 24A

50-363 Wrocław

tel. 71-3611499

e-mail: franciszek.kapusta@wp.pl